

Отримана 31.10.2025

Прорецензована: 14.11.2025

Прийнята до друку: 24.11.2025

Електронна адреса: petro.kraliuk@oa.edu.ua

pavlo.hryhorash@oa.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-29-123-130>

Крالیук П., Григораш П. Роль протестантського чинника у формуванні політичних традицій англійських колоній Північної Америки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філософія»: науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 29. С. 123–130.

УДК 94(73) : 284 : 32

Петро Крالیук, Павло Григораш

РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ЧИННИКА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ АНГЛІЙСЬКИХ КОЛОНІЙ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

У XVII-XVIII століттях відбувалася колонізація земель Північної Америки, що здійснювалася вихідцями з Європи, переважно з Британії. Серед них значну частину людей становили ті, хто зазнавав переслідувань у себе на батьківщині з релігійних мотивів. У той час після Реформації у країнах Європи виникали конфлікти й війни на релігійній основі.

Значну частину колоністів становили шотландські пуритани, які були послідовниками Жана Кальвіна. Також були інші колоністи, що належали до послідовників кальвінізму. Вони зазнавали переслідувань у Британії та інших країнах Європи. Також у Північній Америці опинилися католики, яких переслідували в Англії. Серед колоністів були прихильники Англіканської Церкви, які мали підтримку з боку королівської влади.

У XVIII столітті в Північній Америці набувають поширення радикальні протестантські течії (баптисти, меноніти, квакери, пієтисти, моравські брати), які зазнавали переслідувань не лише в Європі, а й на колонізованих землях. Однак у Північній Америці вони мали кращі умови для існування. На той час тут почали утверджуватися ідеї й практика свободи совісті. Представники цих радикальних течій виявляли помітну активність в організації своїх громад й поширення своїх вірчень.

У середині XVIII ст. американське християнство вже представляло собою складну систему релігійного різноманіття. Воно залишалося європейським за походженням, але поступово набувало нових «американських рис» – активної ролі мирян, практичної автономії громад і толерантного співіснування різних релігійних традицій. Саме в цьому релігійному багатоголоссі визрівали ідеї свободи совісті та розмежування між державою і церквою, котрі згодом лягли в основу політичної філософії Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: християнство, Церква, Реформація, пуритани, свобода совісті, релігія і політика, англійські колонії Північної Америки, Сполучені Штати Америки, протестантизм.

Petro Kraliuk, Pavlo Hryhorash

THE ROLE OF PROTESTANTISM IN SHAPING THE POLITICAL TRADITIONS OF THE ENGLISH COLONIES IN NORTH AMERICA

In the 17th and 18th centuries, the colonization of North America by Europeans, mainly from Britain, took place. Among them, a significant number of people were those who were persecuted in their homeland for religious reasons. At that time, after the Reformation, conflicts and wars on a religious basis arose in European countries.

A significant portion of the colonists were Scottish Puritans, who were followers of John Calvin. There were also other colonists who were followers of Calvinism. They were persecuted in Britain and other European countries. Catholics who were persecuted in England also ended up in North America. Among the colonists were supporters of the Church of England, who had the support of the royal authorities.

In the 18th century, radical Protestant movements (Baptists, Mennonites, Quakers, Pietists, Moravian Brethren) spread in North America, and were persecuted not only in Europe but also in colonized lands. However, in North America they had better conditions for existence. By that time, the ideas and practice of freedom of conscience were beginning to take hold here. Representatives of these radical movements showed noticeable activity in organizing their communities and spreading their beliefs.

By the mid-18th century, American Christianity was already a complex system of religious diversity. It remained European in origin, but gradually acquired new "American features" – an active role of the laity, practical autonomy of communities, and tolerant coexistence of different religious traditions. It was in this religious polyphony that the ideas of freedom of conscience and separation of church and state matured, which later formed the basis of the political philosophy of the United States of America.

Keywords: Christianity, Church, Reformation, Puritans, freedom of conscience, religion and politics, English colonies in North America, United States of America, Protestantism.

Вступ

Структурний рівень взаємовпливу релігії й політики передбачає, що релігія (в більшій чи меншій мірі) присутня в державному й політичному житті. Поширені релігійні цінності й переконання так чи інакше впливають на політичні погляди громадян. Релігійні норми, відповідно, в прямій чи опосередкованій формі можуть впливати на формування законодавства, здійснення державної політики тощо. Особливо взаємозв'язаність релігії й політики стосується доіндустріальних часів, у т. ч. й ранньомодерного періоду.

Саме в ранньомодерний період відбувалося становлення й формування англійських колоній у Північній Америці. Започатковані в них політичні традиції помітно впливали на подальшу історію Сполучених Штатів, на політичні й філософські доктрини, які набували поширення в цій країні. Їх велику роль у формуванні цих традицій відіграв релігійний чинник. Саме колонії Північної Америки стали місцем, куди активно емігрували адепти «дисидентських» течій протестантизму, які зазнавали утисків й переслідувань у себе на батьківщині, в країнах Європи.

Низка американських дослідників розглядали історію проникнення й поширення на теренах Північної Америки різноманітних протестантських течій у період XVII-XVIII століть, до того, як відбулася Американська революція й постали Сполучені Штати Америки. Зокрема, цим питанням присвячені роботи Марка Нолла. У цей період релігійне життя в англійських північноамериканських колоніях було тісно пов'язане з політичним. І формування політичних ідей і традицій відбувалося під впливом релігійного чинника.

Питання ж формування політичних традицій у Північній Америці є актуальним з огляду на те, що дає зрозуміти особливості політики Сполучених Штатів Америки – провідної держави світу

Поширення англіканства й пуританства в англійських північноамериканських колоніях та намагання створити в них «державні церкви»

Одну з перших колоній у Північній Америці, Новий Плімут, у 1620 р. заснували релігійні дисиденти-протестанти, «батьки-палігрими», які прибули сюди з Англії на кораблі «Майфлауер». У 1630 році вже інша група англійських протестантів, пуритани на чолі з Джоном Вінтропом, заклала колонію на берегах Массачусетської затоки. Для них своєрідною програмою стала проповідь виголошена цим діячем «Модель християнського милосердя [10], що поставала як богословська програма побудови християнського суспільства. Вважається, що вона започаткувала формування американських цінностей[1]. Незважаючи на відмінності між цими двома групами, їх об'єднувало прагнення створити новий суспільний устрій, заснований на їхньому розумінні релігії та моральних принципів.

Навіть ті колонії, створення яких санкціонування державною владою, засновувалися (так принаймні декларувалося) з метою поширення християнства. Варто мати на увазі, що в період Середньовіччя і навіть у ранньомодерні часи в Європі існувало уявлення, що однією з головних державних функцій є оборона й поширення християнства. Тому в основоположних документах Вірджинії (королівській хартії) зазначалося, що першочергова місія цієї колонії «прагнути до слави його божественної величності, поширюючи християнську релігію серед таких людей, які ще живуть у темряві» [8].

Ведучи мову про релігійно-політичний ландшафт англійських колоній Північної Америки, варто мати на увазі, що вони своєрідно відображали картину боротьби, релігійного протистояння, котра була у Західній Європі загалом і у Великій Британії зокрема. У Західній Європі в результаті Реформації в XVI-XVII століттях виникла низка протестантських течій, які з часом оформилися в окремі конфесії зі своєю ідеологією та структурною організацією.

Домінуючими серед реформаційних рухів у Західній Європі стали лютеранство й кальвінізм, відповідно зорієнтовані на вчення таких реформаторів, як Мартін Лютер та Жан Кальвін. Щоправда, в окремих регіонах вони мали свою специфіку, породжуючи місцеві варіанти цих рухів. Окрім того, виникали й радикально-реформаційні течії, представники яких зазнавали утисків як з боку Католицької Церкви, так і протестантських конфесій, що отримали статус офіційних релігій у деяких державах. XVI-XVII століття стали в країнах Західної Європи періодом жорстокої міжконфесійної боротьби й релігійних воєн, котрі мали водночас і політичний характер. Одним із результатів цих конфліктів стала еміграція людей до Північної Америки, які зазнавали переслідувань за свої релігійні переконання.

Переважаюча частина цих емігрантів була із Великої Британії, де склалася непроста релігійна ситуація. Так, за часів правління королеви Єлизавети I в Англії оформилася протестантська (Англіканська)

Церква, що мала поміркований характер. У 1559 р. був прийнятий «Акт про єдність богослужіння», який, запровадивши оновлену «Книгу спільних молитов», закріпив верховенство монарха у справах церкви. Цей компроміс забезпечив політичну стабільність, але призвів до відчуження радикальних реформаторів, які прагнули повного запровадження кальвіністського устрою. Загалом же Англіканська Церква зберегла монархічно-єпископальну структуру, поєднуючи протестантську догматику з католицькою обрядовістю.

На відміну від Англії, де Реформація розвивалася під контролем монархії, у Шотландії вона мала переважно народний характер. Реформатський рух там очолили місцеві проповідники й дворяни. Релігійні громади тут утворювали нелегальні конгрегації. Завдяки діяльності Джона Нокса й підтримці частини місцевого нобілітету Шотландська Церква набула пресвітеріанського устрою, який істотно обмежував владу монарха в релігійних справах [9]. Таким чином, на Британських островах утвердилися дві моделі протестантизму – англіканська, тісно пов'язана з державним апаратом, і пуританська-пресвітеріанська, зорієнтована на автономію релігійних громад.

Ці відмінності знайшли своє відображення в колоніях Північної Америки. Англіканська традиція з її уніфікованими обрядами та підпорядкуванням державній владі найповніше проявилася у Вірджинії. Для підтримання порядку тут у 1611-1612 роках були ухвалені «Закони божественні, моральні та воєнні», які карали за невідвідування богослужінь і встановлювали контроль за поведінкою поселенців [5].

Однак діяльність прихильників англіканства в нових умовах була непростою. Територіальні масштаби колоній робили неможливим ефективне пасторське служіння: у 1720-х роках середня площа однієї парафії у Вірджинії перевищувала п'ятсот квадратних миль [6, с. 54]. Відсутність єпископа на американському континенті створювала додаткові труднощі – священики змушені були отримувати хіротонію в Англії, а конфірмації фактично не проводилися. Будь-які спроби створити окрему американську єпископію викликали політичний спротив, оскільки колоністи вбачали в цьому загрозу посилення влади метрополії. Не бракувало й недобросовісних священиків з метрополії, які сприймали колонії як місце «другого шансу», що підривало авторитет Англіканської Церкви серед населення. Загалом вплив англіканства в колоніях тримався значною мірою на адміністративній підтримці англійського монарха. Для багатьох американських поселенців воно стало символом імперської влади, особливо у північних колоніях, де домінували пуританські громади. Водночас у деяких регіонах, де англіканство не мало статусу державної релігії, воно навіть приваблювало частину населення як альтернатива харизматичним рухам у протестантизмі. Таким чином, англіканська модель церковно-державних відносин, що була перенесена на американський ґрунт як інструмент підтримання лояльності та порядку, не змогла стати джерелом громадської самоорганізації.

Англіканство, яке утвердилося за Єлизавети I, не задовольняло всіх прихильників протестантизму в Британії. Саме з цього розчарування й народився пуританський рух – спроба довести Реформацію до логічного завершення, очистивши Церкву від усього, що нагадувало про католицизм. Для пуритан було неприйнятним збереження єпископальної системи, уніформи священиків, обрядових формул і навіть самої «Книги спільних молитов», яка, вважали вони, наближає богослужіння до латинської меси. У богословському плані пуританство стояло на кальвіністських засадах, наголошуючи на абсолютній гріховності людини, божественній визначеності в спасінні та необхідності особистого навернення. Невдоволення «недореформованою» Англіканською Церквою переросло у прагнення створити нову протестантську спільноту [4]. Уже наприкінці XVI століття пуритани почали шукати можливості для вільного релігійного життя за межами Англії. Найрадикальніші серед них, «пілігрими» з громади Вільяма Брустера і Вільяма Бредфорда, остаточно порвали з Англіканською Церквою, оселившись спершу в Голландії, а згодом вирушивши до Америки. Саме їхній корабель «Мейфлауер», як уже вказувалося, в 1620 році прибув до берегів Нової Англії, де було засновано колонію Плімут. Перші роки існування громади виявилися надзвичайно тяжкими: половина переселенців померла від голоду й захворювань, але все ж колонія зберегла єдність і вижила.

Тим часом у самій Англії становище пуритан різко погіршилося після сходження на престол Карла I. Це спричинило їх «Велику міграцію» (Great Migration), коли протягом 1630–1640-х років близько сорока тисяч англійців переселилися до Північної Америки. Лише до Массачусетсу прибуло понад двадцять тисяч пуритан, які заснували тут нову колонію зі своїм релігійним і політичним устроєм [6, с.57]. Провідники цієї колонії Джон Коттон, Томас Гукер і Пітер Буклі вважали, що людське суспільство повинно бути побудоване за принципом «завітного порядку», де релігійні

і політичні аспекти життя тісно переплетені [2]. Ця концепція дала пуританам ідеологічне виправдання для створення «суспільства святих» – громади, яка водночас є церквою і політичним тілом. У Плімуті та Массачусетсі пуритани спробували створити «новий Ізраїль» – суспільство, де «закон божий» визначав би структуру влади, а громадська дисципліна ґрунтувалася на ідеї «завіту».

Меріленд, котрий був задуманий як притулок для католиків, став унікальним явищем серед англійських колоній Північної Америки, слугуючи своєрідним антиподом пуританським землям. Ініціатор заснування колонії Сесіл Келверт прагнув створити простір, де католики могли б вільно сповідувати віру, не зазнаючи переслідувань, як це було в Англії після Реформації. У 1632 році він отримав королівську грамоту від короля Карла I, котра надавала його родині майже феодалну владу над територією між річками Потомак і Делавер [6, с. 44]. Однак уже перші роки існування колонії показали, що мрія про католицький «новий Сіон» залишиться радше ідеалом, ніж реальністю. Більшість переселенців, які прибули до Меріленду, були протестантами – англіканами або пуританами. Усвідомлюючи цю демографічну перевагу, Келверт наказав своїм прихильникам не вдаватися до дій, які могли би викликати конфлікти із протестантами. Він розумів, що виживання колонії залежить від релігійного миру й економічного успіху, а не від утвердження конфесійної монополії. Саме тому Меріленд із самого початку мав поліконфесійний характер: католики займали провідні адміністративні посади, тоді як більшість населення належала до протестантських громад. Цей хиткий баланс утримувався кілька десятиліть завдяки поміркованій політиці Келвертів. Уже в 1649 році колоніальна влада, зважаючи на обставини, ухвалила «Акт про релігійну толерантність» (Act Concerning Religion), що гарантував свободу віросповідання всім християнам, які визнають Трійцю. Тут варто вказати, що серед радикальних реформаторів була течія антитринітаріїв (їх часто їхні противники іменували аріанами), які заперечували догмат Трійці. Антитринітарії зазнавали переслідувань не лише з боку католиків й православних, а й з боку більшості протестантів. Вказаний «Акт про релігійну толерантність» став одним із перших у англійських колоніях Північної Америки правових документів, який був зорієнтований на релігійну терпимість. Власне, він став компромісом між католицькою елітою та протестантською більшістю в Меріленді [6, с. 45].

Роль релігійних дисидентів у формуванні в англійських колоніях Північної Америки традицій толерантності й республіканізму

У другій половині XVII століття відбулися політичні зміни в метрополії, коли до влади повернулися Стюарти. Тоді ж посилювався вплив католиків у Меріленді. Однак після «славної революції» 1688 року протестантська більшість у цій землі повстала проти місцевого католицького уряду. Внаслідок повстання, яке сталося в 1689 році, католиків усунули від влади, а колонію перетворили на королівську провінцію під протестантським керівництвом. У 1692 році тут англіканство стало державною релігією, а всі католицькі богослужіння було обмежено приватними зібраннями. Керівництво провінцією Келвертам повернули лише в 1715 році, коли новий спадкоємець родини Чарльз Келверт офіційно приєднався до Англіканської Церкви. Відтоді колонія залишилась у володінні Келвертів аж до Американської революції. І все ж Меріленд залишився центром американського католицизму, пізніше ставши осередком для першого католицького єпископа в Сполучених Штатах [6, с. 46]. Ця колонія постала місцем реалізації релігійного компромісу, який, утім, народився, радше, з необхідності, ніж з переконання. Варто відзначити, що частина протестантів-пресвітеріан у Вірджинії, зазнавши в себе переслідувань, переселилася до Меріленду, де політика віротерпимості створювала простір для незалежних протестантських груп.

Щодо колонії Кароліна, то вона була місцем притоку шотландських і гугенотських французьких емігрантів. Переслідувані за віру, вони оселялися на південному узбережжі цієї колонії, засновуючи протестантські парафії. У 1690 року в місті Чарлстоні виникла Незалежна церква (Independent Church), у якій об'єдналися шотландці, англійські пуритани та французькі гугеноти. Пізніше вона стала осередком пресвітеріанського життя регіону. На початку XVIII століття під проводом шотландця Арчибальда Стобо в Чарлстоні було створено пресвітерію – перший організований центр церковного управління на півдні Кароліни [3, с. 116].

Інституційного оформлення пресвітеріанство набуло у таких колоніях, як Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія та Делавері, які постали місцем притулку для численних іммігрантів – шотландців, ірландців, голландців і гугенотів. Уже 1662 року на Лонг-Айленді діяла перша організована громада, а наприкінці XVII століття зв'язки між конгрегаціоналістами Коннектикуту та пресвітеріанами

Нью-Йорка сприяли створенню мережі парафій із взаємною підтримкою [3, с. 117]. Принципи спільного управління були закріплені в «Heads of Agreement» 1691 року – угоді між англійськими пресвітеріанами та конгрегаціоналістами, яка закликала незалежні церкви «радитися з пасторами сусідніх конгрегацій» у важливих питаннях віри та дисципліни. На основі цих ідей у Коннектикуті 1708 року ухвалили «Сейбрукську Платформу» («Saybrook Platform»), що запровадила систему поділу влади і наглядових рад – по суті, помірковану форму пресвітеріанського управління, пристосовану до американських умов. Помітну роль у становленні американського пресвітеріанства відіграв шотланець Френсіс Макемі, який між 1680 і 1708 роками подорожував англійськими колоніями, засновуючи громади й підтримуючи зв'язки між ними. У 1684 році він організував першу пресвітеріанську громаду в Сноу-Гіллі в колонії Меріленд, а 1706 року – першу пресвітеріанську громаду в Філадельфії, яка об'єднала служителів із різних етнічних і культурних середовищ. Ця структура забезпечила церкві єдність віровчення та ефективний нагляд за служителями. Після арешту Макемі в Нью-Йорку 1707 року за проповідь без ліцензії пресвітеріани здобули репутацію оборонців релігійної свободи. Звернення цього релігійного діяча до «Акту про толерантність» 1689 року, прийнятого парламентом для протестантських дисидентів, стало прецедентом, який поширив принцип свободи совісті на американському континенті [3, с. 118-120].

До середини XVIII століття пресвітеріанство перетворилося на одну з найвпливовіших гілок американського протестантизму. Його сила полягала не лише у богословській спадкоємності кальвінізму, а й у винятковій здатності до організації. Пресвітеріанські громади забезпечували порядок, дисципліну й взаємну підтримку, створюючи противагу більш стихійним баптистським і методистським рухам. Вони, зокрема, проводили традиційні «сезони причастя» (Communion Seasons) – кількадевні зібрання з проповідями й молитвами, що відігравали помітну роль в самоорганізації пресвітеріан. Таким чином, пресвітеріанська традиція, народжена у боротьбі за церковну автономію в Шотландії, на американському континенті перетворилася на школу самоврядування й відповідальності, вплинувши на становлення американського республіканізму.

Певне поширення на теренах Північної Америки отримав баптизм, який сформувався на базі радикального крила пуританського руху. Його витоки сягають Англії початку XVII століття, коли частина пуритан, розчарованих повільними темпами церковних реформ, утворила свої відокремлені громади [6, с. 72]. Саме з цього середовища вийшли перші баптисти Джон Сміт і Томас Гелвіс, які, під впливом анабаптистів Нідерландів, прийняли віровчення про хрещення лише свідомих віруючих і про автономію кожної громади. Переслідування баптистів у Англії змусили багатьох їхніх послідовників шукати притулку в Північній Америці. Одним з баптистських лідерів тут став Роджер Вільямс – освічений богослов, який спочатку служив у пуританській громаді Массачусетсу, але невдовзі опинився під судом за критику втручання держави у церковні справи. На думку Вільямса, церква, змішана з владою, неминуче спотворює обидві. Він відстоював принцип повної свободи совісті й рівності всіх релігійних спільнот перед законом. Будучи вигнаним із колонії, він заснував у 1636 році місто Провіденс, а згодом – колонію Род-Айленд, де проголосив свободу релігії як фундаментальний закон. Там у 1639 році Вільямс узяв участь у заснуванні першої баптистської громади в Америці, яка стала осередком для всіх релігійних дисидентів [6, 75-76].

Баптистська віровчення відрізнялося від пуританського насамперед у двох питаннях: хрещення і церковного управління. Баптисти категорично відкидали хрещення немовлят, вважаючи його порушенням біблійного принципу особистої віри. Натомість прийняття хрещення дорослими – кредобаптизм (хрещення по вірі) – тлумачилося як свідоме свідчення віри та особистої відповідальності перед Богом. Кожна громада, на думку баптистів, мала бути цілком автономною, без зовнішнього втручання церковної або державної влади. Саме цей наголос на автономії і добровільному членстві зробив баптизм природним противником пуританської церковно-громадської системи.

У Массачусетсі баптисти зустріли найжорсткіший опір. Пуританська влада вважала їхню доктрину загрозою для громадськості. Відомими також були випадки переслідувань: ректор Гарвардського коледжу Генрі Данстер був змушений залишити посаду через відмову хрестити немовлят, а проповідника Обадію Голмса у 1651 році прилюдно висікли за участь у «незаконному богослужінні». Така нетерпимість лише підсилювала контраст між пуританським Массачусетсом і толерантним Род-Айлендом, який став символом релігійної свободи.

Попри переслідування, баптизм поступово зростає. На початку XVIII століття чисельність баптистів залишалася незначною, однак їхня децентралізована структура та відкрита проповідницька традиція підготували ґрунт для стрімкого зростання. У 1707 році в Філадельфії було засновано Баптистську асоціацію (Philadelphia Baptist Association), яка стала першим об'єднанням баптистських громад у колоніях і забезпечила доктринальну єдність [7, с. 74]. Саме ця асоціація згодом відіграла провідну роль у поширенні баптизму на південь і захід у англійських колоніях Північної Америки. Період Першого Великого пробудження (1730–1740-ті роки) став вирішальним у перетворенні баптизму на одну з головних протестантських течій Америки. У той час багато віруючих знайшли у баптизмі більш «євангельську» форму християнства, де особисте навернення мало вирішальне значення. Відтоді ця течія почала поширюватися серед усіх верств населення, зокрема серед фермерів і колоністів, стаючи виразом американської ідеї свободи – духовної, соціальної та інституційної. Таким чином, баптизм виріс із пуританського кореня, однак, на відміну від нього, втілював інші принципи: замість релігійної єдності – свободу віри; замість церковної дисципліни – особисту відповідальність; замість жорсткої теократичної ієрархії – автономію громади. Його поява й успіх у колоніях стали свідченням того, що американський протестантизм остаточно вступив у добу релігійного плюралізму, де свобода совісті почала сприйматися не як загроза порядку, а як його головна основа.

Квакерський рух, який виник у середині XVII століття в Англії, став однією з найрадикальніших течій серед протестантських дисидентів. Його засновник, Джордж Фокс, закликав до безпосереднього переживання Божої присутності – «внутрішнього світла», яке, на його переконання, діє в кожній людині незалежно від обрядів, кліру чи писаних догматів. Такий індивідуалізм і відмова від ієрархії робили квакерів несумісними як із вченням та практикою Англіканської Церкви, так і з пуританськими громадами. Їхня егалітарність у зібраннях (яка включала й гендерну рівність), відмова скласти присягу, служити у війську чи платити церковні податки сприймалася як пряма загроза громадському порядку. Пуританська влада Массачусетсу відповіла жорстоко на появу квакерів, які в 50-х роках XVII століття почали прибувати до колонії, проповідуючи свободу совісті й відмову від церковного примусу. У 1659–1661 роках у Бостоні було страчено чотирьох квакерів за звинуваченням у «богохульстві» та порушенні громадського порядку. Їхня смерть викликала обурення навіть серед пуритан, змусивши англійський королівський уряд втрутитися та наказати колоніальній владі припинити страти. Після цього більшість квакерів переселилася до Род-Айленду, де існувала релігійна толерантність [7, с. 81].

Вирішальний етап розвитку квакерства пов'язаний із діяльністю Вільяма Пенна – англійського аристократа, який після власного навернення до руху став одним із його найвідоміших захисників. Отримавши від короля Карла II у 1681 році грамоту на володіння великим масивом земель у Північній Америці, Пенн заснував колонію Пенсильванію, де мала бути утверджена релігійна свобода.

Ця колонія стала притулком для квакерів, менонітів, баптистів і німецьких пієтистів. Квакерське суспільство Пенсильванії вирізнялося поміркованістю й практичним гуманізмом, запровадило систему громадського самоврядування, засновану на повазі до прав інших [7, с. 81–86]. Таким чином, якщо пуританство намагалось збудувати «суспільство святих» через жорстку духовну дисципліну та ієрархію, то квакери захищали свободу совісті. Род-Айленд і Пенсильванія – два головні осередки цього руху – стали живим запереченням того, що порядок потребує уніфікації віри. Навпаки, саме релігійна різноманітність, при дотриманні особистої моральної відповідальності, створила такий тип суспільства, у якому свобода індивіда стала загальним принципом.

Наприкінці XVII століття до таких колоній, як Нью-Йорк, Нью-Джерсі та Пенсильванія, почали масово прибувати нідерландські й німецькі кальвіністи-реформати. Їхні громади зберігали сувору кальвіністську дисципліну, богослужіння мовою предків і тісний зв'язок між родиною та громадою.

Тим часом у Німеччині в Лютеранській Церкві розвивався пієтизм – рух, який прагнув оживити протестантизм через особисту побожність, малі молитовні групи, соціальне служіння та місіонерську діяльність. Його засновник Філіп Якоб Шпенер закликав до «оновлення серця» та активної участі мирян у житті Церкви. Послідовники пієтистів почали з'являтися в англійських колоніях Північної Америки, де створили Американську Лютеранську Церкву. Їхня діяльність показала, що пієтизм міг бути не лише індивідуалістичним, а й організаційно продуктивним, створюючи мережу парафій, шкіл і благодійних товариств [7, с. 87].

Особливу сторінку в історії колоніального протестантизму залишив Ніколаус Людвіг фон Цинцендорф – німецький пієтист і провідник Моравського Братства. Між 1741 і 1743 роками він намагався

створити в Пенсильванії союз різних протестантських течій на засадах взаємної любові та духовної єдності. Цинцендорф вважав, що всі християни (незалежно від конфесійної приналежності) можуть бути «братами у Христі». У час, коли міжконфесійна ворожнеча була звичним явищем, він обстоював ідею єдності віруючих, духовної свободи і взаємної поваги. Проте спроба Цинцендорфа об'єднати християн у Пенсильванії виявилася передчасною: більшість протестантських лідерів відкинула проєкт. Втім, моравські місії залишили помітний слід у місцевому житті, особливо серед корінного населення, оскільки вони виявляли повагу до індіанців [7, с. 87].

Перші спроби навернення індіанців здійснювалися ще пуританами в Массачусетсі. Джон Еліот, знаний як «апостол індіанців», переклав Біблію на мову алгонкінів (*The Eliot Indian Bible*, 1663) і створив низку «молитовних міст» (*Praying Towns*), де навернені мали жити за християнськими правилами [6, с. 90]. Проте місії Еліота від початку спиралися не лише на релігійні, а й на культурно-асиміляційні засади. Він наполягав, що індіанці повинні спочатку досягти певного рівня цивілізованості, перш ніж досягнути релігійні істини. Такий підхід перетворював місіонерство на форму культурного підкорення, а не духовного діалогу, тому більшість спроб закінчувалася поверхневими наверненнями або повним відторгненням.

Найуспішнішими в плані навернення індіанців серед протестантів виявилися моравські місіонери. Виховані в дусі пієтизму, вони підходили до індіанців не як до «дикунів», яких треба цивілізувати, а як до рівних співбесідників. Моравські місіонери заснували низку християнських поселень у Пенсильванії та на території сучасного Огайо. Їхні місії стали осередками перекладу біблійних текстів і духовної освіти [6, с. 91].

Складнішою виявилася ситуація з поширенням християнства серед африканських рабів. Більшість англійських поселенців у XVII–XVIII століттях не вбачала в рабах духовних суб'єктів. Економічна логіка плантаційного ладу вимагала підкорення, а не просвітництва. Серед протестантів, які виступали проти рабства, були лише поодинокі проповідники. Попри байдужість більшості колоністів, християнство все ж поступово проникало в рабські спільноти – передусім завдяки проповідям моравського братства, методистів і баптистів, які визнавали рівність усіх душ перед Богом [6, с. 93]. У біблійних сюжетах про вихід з Єгипту, пророків і страждання Христа новонавернені африканські раби бачили не заклик до покори, а джерело надії й обіцянку визволення. Так народилася унікальна форма афроамериканського християнства – «невидима церква» рабів, де молитва, спів і біблійна символіка стали засобами духовного опору й самоутвердження [6, с. 94].

Висновки

Загалом місіонерська діяльність у колоніях віддзеркалила внутрішні суперечності європейського протестантизму. Для більшості вона залишалася інструментом культурного контролю, але в руках небагатьох, зокрема моравців та афроамериканських християн, перетворилася на засіб визволення. У цьому парадоксі – між християнським універсалізмом і колоніальним егоїзмом – зароджувалася нова, «американська» форма віри, яка поєднала біблійну надію на спасіння з прагненням свободи та гідності для всіх.

До середини XVIII століття релігійна карта англійських колоній у Північній Америці вже мала виразно диференційований характер. За підрахунками Марка Нолла, станом на 1740 рік найбільшу кількість громад мали конгрегаціоналісти – 423 (головним чином у Новій Англії); англікани – 246 (переважно в південних колоніях); пресвітеріани – 160; баптисти – 96; лютерани – 95; нідерландські реформати – 78; німецькі реформати – 51; а в католиків було лише 27 громад, зосереджених переважно в Меріленді [6, с. 96].

Пуританська теократія в Массачусетсі, англіканська державна церква у Вірджинії та католицька присутність у Меріленді й Квебеку засвідчували тяглість старих, сформованих ще в Європі моделей релігійного устрою. Проте умови життя англійських колоній Північної Америки поступово підривали цю спадковість. Масштаби географічного простору, слабкість церковного контролю та дефіцит освіченого духовенства сприяли зростанню ролі мирян і ослабленню ієрархічних структур. Жодна колонія не спромоглася забезпечити повну релігійну одноманітність, а спроби адміністративного контролю над совістю людей неминуче зазнавали краху.

Так поступово виникав феномен, який можна назвати раннім американським плюралізмом. До 1740-х років у більшості колоній співіснували кілька конфесій, часто з власними храмами навіть у межах одного міста. Нью-Йорк став найяскравішим прикладом цього розмаїття: у 1742 році тут

діяло дев'ять громад, що належали до восьми різних конфесій – англіканської, лютеранської, реформатської, пресвітеріанської, баптистської, французької реформатської, квакерської та католицької [6, с. 97]. Така конфесійна палітра робила релігійне життя колоній унікальним у порівнянні з Європою, де ще зберігалася система державних церков.

Релігійна приналежність у колоніях чітко корелювала з етнічними й географічними особливостями. Пуритани-конгрегаціоналісти домінували в Новій Англії, англікани – на Півдні, тоді як середні колонії – Нью-Йорк, Пенсильванія, Нью-Джерсі – стали осередком шотландсько-ірландських пресвітеріан, європейських реформатів, лютеран і менонітів. Саме тут, у мультиетнічному середовищі німців, голландців і шотландців, утвердилися перші практики міжконфесійного співіснування.

Таким чином, у середині XVIII ст. американське християнство представляло собою складну систему релігійного різноманіття. Воно залишалося європейським за походженням, але поступово набувало нових «американських рис» – активної ролі мирян, практичної автономії громад і толерантного співіснування різних традицій. Саме в цьому релігійному багатоголоссі визрівали ідеї свободи совісті та розмежування між державою і церквою, котрі згодом лягли в основу політичної філософії Сполучених Штатів Америки.

Література:

1. Bremer F. J. *John Winthrop: America's forgotten founding father*. New York : Oxford University Press, 2003. Режим доступу: <http://archive.org/details/johnwinthropamer00brem>
2. Cotton J. *Gods promise to his plantations*. Boston: Old South meeting house, 1894.
3. Feldmeth N. P., Fortson S. D., Rosell, G. M. Reformed and Evangelical across Four Centuries. *The Presbyterian Story in America*. 2002. №1.
4. Hill C. *The world turned upside down; radical ideas during the English revolution*. London: Temple Smith, 1972.
5. Lawes Divine, *Moral and Martial* (1612). Режим доступу: <https://www.virtualjamestown.org/exist/cocoon/jamestown/laws/J1056>
6. Noll M. A. *A History of Christianity in the United States and Canada*. Eerdmans, 1992.
7. Noll M. A. *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2003.
8. Thorpe F. N. *The First Charter of Virginia*. Washington: Government Printing Office, 1909. Режим доступу: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/va01.asp
9. Todd M. *The culture of Protestantism in early modern Scotland*. New Haven: Yale University Press, 2002.
10. Winthrop J. A *Model of Christian Charity*, 1630. Режим доступу: <https://history.hanover.edu/texts/winthmod.html>